

Dueholm

Et johanniterkloster på Mors

Af Per Bugge Vegger

Indledning

I 1909 flyttede Morslands Historiske Museum ind i hovedbygningen på herregården »Dueholm«, og dermed i det eneste bevarede hus fra det middelalderlige Dueholm Kloster. Stille og roligt har museet siden købt naboejendomme i takt med, at samlingerne er vokset, og i dag ejer museet en væsentlig del af klostertomten.

I de første år på Dueholm havde museet ikke mulighed for at lave arkæologiske udgravninger på egen jord. Tiden blev brugt til at indsamle genstande fra en bondekultur, der var ved at ændre sig til industrikultur, men efterhånden blev der overskud til arkæologi. I de senere år er der gravet meget på Dueholm i forbindelse med byggeri og anlægsarbejder, og efterhånden tegner der sig et billede af et kloster, der på mange måder har lignet johanniternes Skt. Hans i Odense.¹

2. Byggeri og nedrivning

I 1369 eller 1370 forærede biskop Svend på Børglum halvøen Dueholm ved Nykøbing til johanniterne med den bestemmelse, at brødrene her skulle bygge en kirke. Allerede 1371 var Dueholm Kloster en realitet, da fru Mette som den første gav en gård til »sancti Johannis Jerosolimitani Duholm«.²

Den ene halvdel af museets hovedbygning og dele af en gavl i Dueholm Mejeri stammer fra klosterti-

den, men murværkerne er kun et svagt minde om det, der var engang. Kilderne nævner en kirke med kapeller og tårn, et hospital og en skole, men der har naturligvis været meget mere.

Efter reformationen flyttede en kongelig lensmand ind på Dueholm, og efterhånden blev de huse, der var overflødige i den nye samfundsorden, revet ned. 1650 var klosteret stort set borte, og kun to kapeller, hospitalet og den nuværende museumsbygning var under tag. Kapellerne endte som svinstier, før de blev nedrevet sidst i 1700-tallet. Hospitalet mistede en etage og blev til kostald og senere til Dueholm Mejeri.

Kirkegården fik heller ikke lov til at være i fred. I 1813 blev der ryddet op, og kirkegården blev afgravet, planeret og »30 Læs Dødningeben« kørt i en mølledam. Senere var der grusgravning på kirkegården, da Dueholms park og gårdsplads i begyndelsen af dette århundrede blev byggeplads for mange mindre villaer.³

3. Dueholms Diplomatarium

I 1872 udgav O. Nielsen de bevarede dele af Dueholms Diplomatarium. I indledningen gav han en kort beskrivelse af det middelalderlige murværk illustreret med tegninger af Magnus Pedersen. I dag er dette arbejde blevet til en vigtig historisk kilde, fordi der på Dueholm skete store ændringer i årene om-

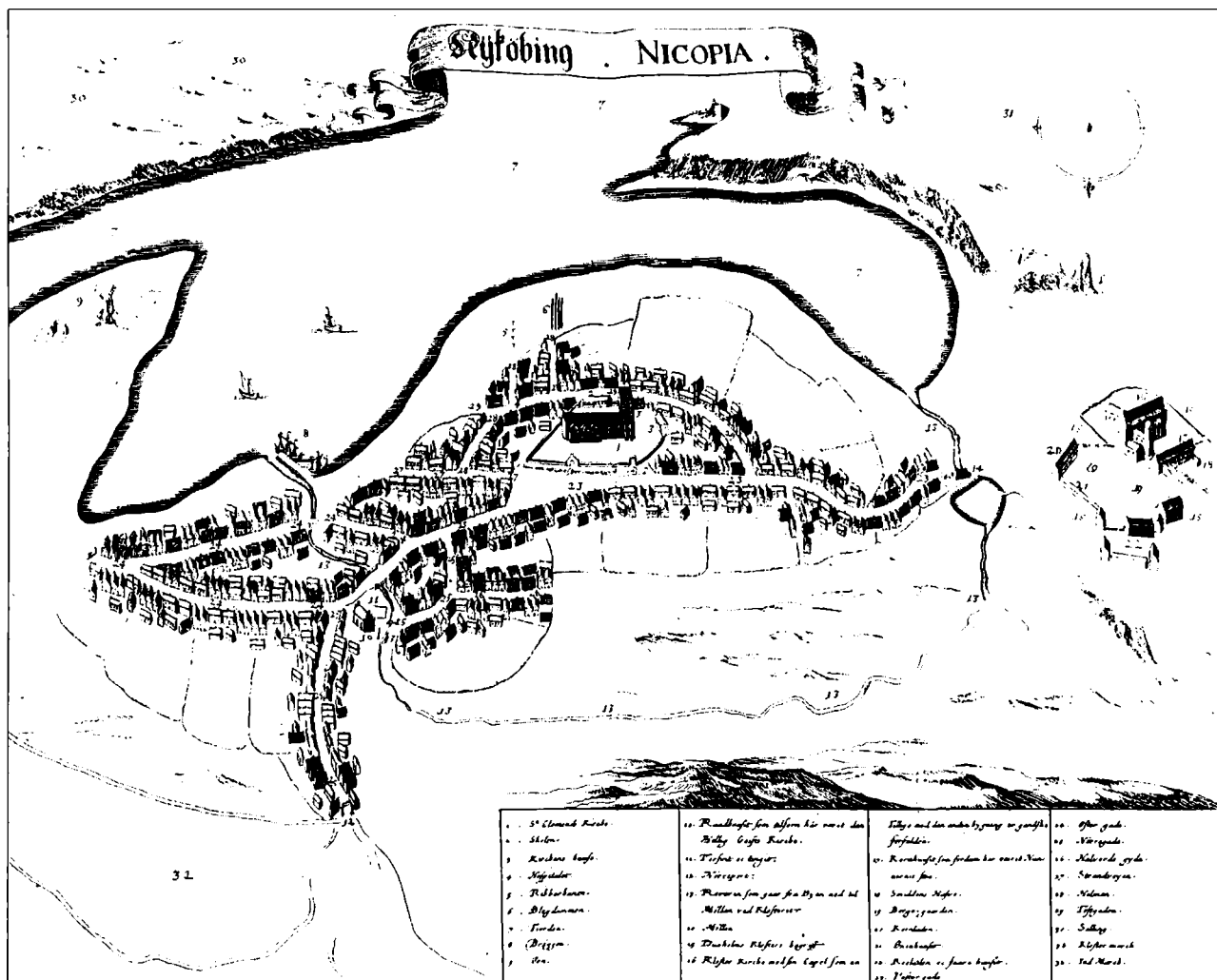

Fig. 1. Dueholm og Nykøbing Mors, fra Resens Atlas 1677. Hvor meget tegneren har set, og hvor meget der er fri fantasi står hen i det ussive.

kring 1900. En vinfabrikant flyttede ind i hovedbygningen og ombyggede kælderen til fabrikation af »Dueholm Klosterlikør«. Senere fik huset en restaurering i tidens ånd, da de oprindelige vinduesåbninger blev genskabt.¹ Værre gik det med det middelalderlige murværk på nordsiden af mejeriet. Det var i

ring i tidens ånd, da de oprindelige vinduesåbninger blev genskabt.¹ Værre gik det med det middelalderlige murværk på nordsiden af mejeriet. Det var i

1872 bevaret i en længde af 15 m, men blev revet ned under første verdenskrig, da bygningen skulle udvides.⁵

I 1905 var Chr. Axel Jensen på Dueholm, hvor han så fremgravede murrester ca. 35 m vest for Mejeriet, og store sten, der blev fjernet, i kirketomten ved den daværende lade. Han mente derfor, at klosterkirkens kor skulle findes under ladebygningen.⁶

I 1926 havde Dueholm besøg af Villh. Lorenzen og Charles Christensen i forbindelse med forarbejderne til De danske Johannitterklostres Bygningshistorie. Det var ikke et langt ophold, og der blev kun tid til enkelte opmålinger og en lille udgravning ved hovedbygningens vestgavl.

Med udgivelsen af Danmarks Kirker, Thisted Amt i 1940 blev lensregnskaberne for Dueholm for første gang brugt til en beskrivelse af anlægget, men da regnskabet kun er bevaret fra 1609 til kongens salg af Dueholm i 1664, er bygningsregnskaberne mest en fortælling om nedslidte bygninger og lejetropers hærgen under 30-årskrigen.⁷

4. Arkæologi på Dueholm

Klostertomten er i dag dækket af en villabebyggelse med tilhørende haver. Små grundstykker der er udnyttet til det yderste med grillpladser, blomsterbede og drivhuse. Kun på mejeriets gårdsplads har det været muligt at udgrave større arealer. Ellers er udgravningerne på Dueholm kendetegnet ved små grøfter, der har kostet mange timer til oprydning og efterbeplantning.

På klostertomten kan man finde fundamenter, plyndringsgrøfter og begravelser, men kulturlagene er mange steder kørt væk. Tidligere tiders oprydning har tæret hårdt på gulvlag og kirkegårds-muld.⁸

Kirken

Hvor Resens kort 1677 viser en kirke, er der fundet fundamenter og plyndringsgrøfter fra en stor øst-vest orienteret bygning med begravelser inde i huset. Men der er endnu ikke gravet tilstrækkeligt til blot at antyde en grundplan over kirken.

Kirkegården

Der er fundet begravelser i kirketomten og indtil 20 m nord for denne. Kirkegårdens østre og vestre afslutning er mere usikker, men gamle iagttagelser antyder, at der er begravelser under Munkegade og Dueholmgade.⁹ Kirkegården har således en størrelse på ca. 20 × 80 m.

Gennem de senere år er gårdspladsen foran mejeriet blevet brolagt, og museet har benyttet lejligheden til at undersøge dele af kirkegården. Samtidig har museet gravet et par mindre grøfter i kirketomten. Der er undersøgt ca. 100 grave, og på nær to i kirketomten var alle kisteløse. Børnebegravelser er kun fundet i de øvre lag indenfor et mindre område midt på nordsiden af kirkegården. Måske skyldes det, at børn ikke blev begravet så dybt som voksne, hvorfor de fleste børnebegravelser på Dueholm blev ødelagt, da kirkegården blev afgravet i 1813. Af samme grund ligger der skeletter lige under brolægningen, og en indbyrdes datering af gravene er derfor ofte umulig.

Det har ikke været muligt at finde spor efter mur, dige eller grøft, der har tjent som kirkegårdens grænse. Da de nordligste grave ligger på en næsten lige linie, må der dog have været en form for hegn, som kirkegårds-graveren har respekteret.

Mejeriet

Dueholm Mejeri står tildels på middelalderlige fundamenter, og i den nuværende vestgavl er der rester

DUEHOLM KLOSTER

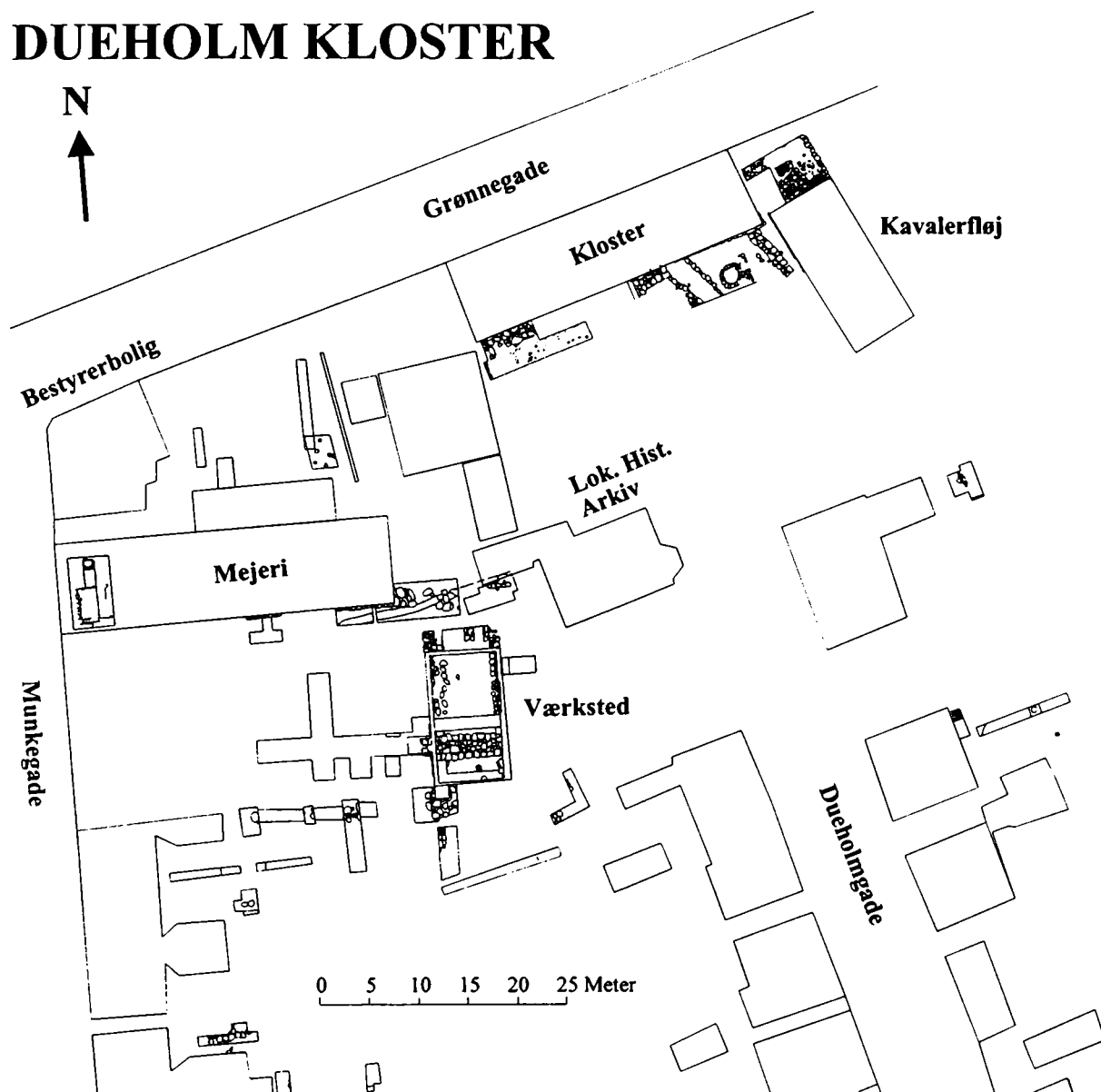

Fig. 2. Udgravede fundamenter på Dueholm fra middelalderen og renessancen. Opmåling PBV 1983-1996. Sammentegning Ib Radoor 1996.

af den oprindelige vestgavl, senmiddelalderligt murværk med en fladbuet døråbning. Før huset i dette århundrede blev udvidet mod nord, havde det en udvendig bredde på ca. 8 m og en indvendig på ca. 6,5 m. Som nordvæggen er også østgavlen af nyere dato. Den oprindelige gavl lå længere mod øst end i dag, og nybygget havde huset en længde på mindst 45 m. Lensregnskaberne nævner huset som toeters, men det er kun Resens kort, der giver en antydning af husets oprindelige brug »Kornhuset, som fordom har været Nonnernes Stue«.

Det lange smalle hus, der iøvrigt har afløst et ældre bindingsværkshus, ligger for sig selv på nordsiden af kirkegården. Der er ikke spor af forbindelsesgang eller lignende til kirken, og det er derfor ikke sandsynligt, at huset er »Klosteranlæggets egentlige Hovedbygning« som foreslået af Vilh. Lorenzen.¹⁰ Derimod kan det lange smalle hus minde om en hospitalsbygning, og beliggenheden af huset ville stemme fint med en sådan brug. På johanniterordenens klostre i Odense og Viborg lå hospitalet nord for kirkegården.¹¹

Resens benævnelse af huset som bolig for nonner kan være grebet ud af luften, men bygger den på en middelalderlig tradition, passer den udmærket til husets sandsynlige brug som hospital. Selv om Dueholm var bygget til munke, var der »nonner« på klosteret: Donati eller indgivne ældre mennesker, der tilbragte deres sidste år på klosteret mod betaling, underkastede sig ofte klosterregelen og »tog kors«.¹²

Mejeriets oprindelige størrelse minder meget om en grundplan, murermester Gullev så og opmålte 1886 på johanniternes tomt i Viborg. Et 7,5 m bredt og 55 m langt hus i udvendige mål bygget på kraftige fundamenter. Trods sin lange smalle form blev huset af Gullev og efterfølgende forskere tolket som en

kirkebygning, hvad der har ført til mange spændende gisninger om johanniterklosterets udseende i Viborg.¹³ Det lange smalle hus kan bedre tolkes som en hospitalsbygning, en tvilling til hospitalet på Dueholm?

Museets hovedbygning

Museets hovedbygning er en sammenbygning af nyt og gammelt. Frem til 1930'erne stod huset som en smuk rokokobygning, men helhedspræget måtte vige, da middelalderlige vinduesåbninger blev genskabt i dele af huset.

Den ældste del af huset er et lille stenhus fra 1400-tallet med en størrelse på 12,5 m × 9,5 m, og bygget på tre m brede fundamenter. I senmiddelalderen begyndte man at forlænge huset mod vest, men byggeriet blev aldrig afsluttet. I 1600-tallet var vestgavlen derfor af træ, og først i 1800-tallet blev træet udskiftet med mursten sat på et svagt fundament. Lige siden har alvorlige sætningsskader plaget huset.

Vilh. Lorenzen mente, at huset var bolig for forstanderen, der herfra kunne holde øje med ladegård og klostergård.¹⁴ En smuk tanke, men argumentet holder ikke. Der blev først bygget ladegård foran huset efter reformationen, og fra huset har man aldrig kunnet overskue nogen klostergård. En anden forklaring på den oprindelige funktion kan måske findes i husets tre meter brede fundamenter og et vandløb ved østgavlen. Det er ikke svært at forestille sig vandløbet opstemmet, så det kunne trække et møllehjul med kraftige vibrationer, der kun blev tæmmet af et bredt fundament. Som det eneste middelalderlige hus på Dueholm har det overlevet op til vore dage, fordi det var et ideelt hus til de nye tider, da klosteret efter reformationen blev et kongeligt len.

Da den kongelige lensmand tiltrådte på Dueholm i 1539, manglede han et sted at bo. Prioren og munkene måtte blive på klosteret til deres dages ende, så her var der næppe plads. Om det nu var pladsmangel i klosteret eller et spændt forhold mellem det gamle og det nye herskab, der fik lensmanden til at vælge et stenhus i udkanten af det egentlige klosterområde, er ikke godt at vide. På længere sigt betød det, at stenhuset overlevede og klosteret endte som stenbrud.

Vest for hovedbygningen er der udgravet hjørnet af et stenbygget hus med bageovn, ifølge lensregnskaberne et bryggershus. Keramikdateringen antyder, at huset er opført i tiden omkring reformationen, og det er formentlig den første økonomibygning til det nye lensmandssæde.

5. *Resens Atlas*

Dueholm Kloster har heldigvis interesseret tegneren til Resens Atlas så meget, at klosteret kom med på planen over Nykøbing Mors, da byen blev tegnet i årene op mod 1677. Resens tegning virker ved første øjekast ganske troværdig med mange genkendelige træk, men dog også fejl. Arkæologiske udgravninger har vist, at to af Resens gader aldrig har eksisteret.¹⁵

På tegningen over Dueholm kan det middelalderlige stenhus i museets hovedbygning med det tilhørende bryggershus genkendes i borggården, og mejeriet gemmer sig under nr. 17 »Kornhuset, som fordom har været Nonnernes Stue«.

Umiddelbart kan det undre, at klosterkirken er tegnet med. Ifølge lensregnskaberne blev den nedrevet 1650, men et er skriftlige kilder noget andet resultaterne fra arkæologiske udgravninger. Hvor tegneren viser et tårn på nordsiden af kirken har museet fundet fundamenterne til en lille kvadratisk byg-

ning med kraftige tre meter brede fundamenter. Så på nogle punkter må man stole på Resen. Desværre bliver det aldrig opklaret, om tegneren har set fundamentsgrøfter eller stående murværk, så måske skal de mange detaljer tilskrives en kunstnerisk frihed, men tvivlen er der. Det kan være et troværdigt billede af Dueholm klosterkirke, vi ser i Resens Atlas.

6. *Dueholm og den lidt større verden*

I 1927 kunne Vilh. Lorenzen kun beklage at »naar talen er om Johannitternes Byggeforhold og Byggeskik i Danmark, hæmmes man dog i usædvanlig Grad af den totale Mangel paa samlede Behandlinger af Johanniterarkitekturen«. Det gælder stadig, men noget er der dog kommet til i de sidste 70 år. Derfor kan jeg ikke give Lorenzen ret, når han mener, at »hvorledes Kirke- og Klosterbygninger skulle indrettes i det enkelte, og det samlede Anlæg komponeres, overlod man i det store og hele til Forholdene, som de i hvert enkelt Tilfælde laa.«¹⁶

Klosterkirken, hospitalet og møllen blev bygget på spidsen af en lille halvø, der løb ud i de våde enge syd for Nykøbing, og Vejkommisionens kort fra 1798¹⁷ og arkæologiske gravninger viser, at der i middelalderen næppe var plads til mere. Tomten af selve klosteret med bolig til munke og økonomirum må derfor søges et eller andet sted vest for kirke og kirkegård, måske hvor Chr. Axel Jensen i 1905 så murrester. Der var tale om to mure, halvanden sten brede og bygget af munkesten, og mellem murene var det et teglgulv. Chr. Axel Jensen kaldte fundet for »uforklarlige murlevninger«. En forklaring til fundet kan være, at det var rester af indervægge fra et større hus.

Planløsningen på Dueholm stemmer umiddelbart fint sammen med Lorenzens teori om, at byggeriet

blev bestemt af lokale forhold, men alligevel må der ligge et klart valg bag udnyttelsen af Dueholmen. Havde johanniterne f.eks. ønsket et firefløjet anlæg, kunne de blot have bygget kirken længere inde på halvøen.

Vilh. Lorenzen mente, at i de ældste klostre lå kirke og egentlige klosterbygninger altid adskilt, men at johanniterne senere »byggede sammenhængende Anlæg i Lighed med andre Ordeners Byggeskik – tre Klosterfløje sammenbyggede i Firkant med Kirken«. ¹⁸

Ducholm burde således være en undtagelse fra regelen, men det er næppe tilfældet. Vi har i dag et rimeligt kendskab til de senmiddelalderlige bygninger på tre danske johanniterklostre, og de tre grundplaner har mange fællestræk.

Klosteret i Odense havde i senmiddelalderen en kirke med vesttårn, hvorfra der var en forbindelsesgang til et trefløjet klosteranlæg vest for kirken. Klosterets hospital lå nord for kirken og sandsynligvis uden for kirkegården. ¹⁹

Opmålinger og udgravninger viser, at Antvorskov havde en kirke, der dannede sydfløj i et firefløjet anlæg. Østfløjen var sammenbygget med koret, og vestfløjen havde forbindelse til kirkens tårn gennem en forbindelsesgang. Umiddelbart et traditionelt klosteranlæg bortset fra skæve vinkler og manglende korsgang, men er alle udgravede bygninger middelalderlige? Næppe, for kongen byggede på Antvorskov, endnu da klosteret blev sløt i 1582. ²⁰ I tomten af østfløjen er der fundet en renaissancekælder, der måske daterer fløjen, men også kun måske, for kælderens kan være bygget ind i et ældre hus. ²¹

Som på Ducholm, i Odense og i Viborg må også kirkegården på Antvorskov have ligget nord for kirken. Syd for kirken falder terrænet stejlt, og da en

kirkegård for lægfolk vel næppe er hensigtsmæssigt i en klostergård, bliver ideen om den lukkede klostergård nord for kirken mindre sandsynlig.

Vilh. Lorenzen troede på det firefløjede anlæg, og det er måske derfor han kalder forbindelsesgangen mellem vestfløjen og kirken for eftermiddelalderlig. Nogen begrundelse giver han ikke, og vælger man at se bort fra hans datering, kan Antvorskov være opbygget som Ducholm og Skt. Hans i Odense. En kirke med kapeller der med en forbindelsesgang havde kontakt til klosterbygninger vest for kirken og kirkegård samt hospital nord for kirken. En anlægstype man også kan finde på johanniterklostrene Bubikon i Schweiz og Mailberg i Østrig. Her er klosterbygningerne dog begge steder sammenbygget med vestenden af kirken.

Noter

1. Vegger 1988 p. 221.
2. Vegger 1984 p. 78.
3. Vegger 1984 p. 79 ff.
4. Vegger 1988 p. 226 ff.
5. Lorenzen, 1927 p. 60.
6. Jensen, Chr. Axel: Nykøbing paa Mors. Notitser om Murlevninger. 1905. Nationalmuseets anden afdeling. Beretningsarkivet.
7. Mansa bog nr. 37 og 38.
8. Genstande og rapporter for udgravningerne på Ducholm findes på Morslands Historiske Museum under numrene: MHM 415x, 564x, 573x, 622x, 624x, 625x, 636x, 736x, 817x, 1045x, 1195x, 1619x, 1620x, 1655x, 1669x, 1673x, 1759x, 1833x, 1835x, 1837x, 1932x, 1947x, 1992x, 2128x, og 2272x.
9. MHM 1674x.

10. Lorenzen, 1927 p. 61.
11. Kristensen, 1987 p. 62 og Lorenzen, 1927 p. 46.
12. Nielsen, 1872 p. XII-XVI.
13. Kristensen, 1987 p. 60-62.
14. Lorenzen, 1927 p. 82.
15. Vegger 1984 p. 13.
16. Lorenzen, Vilh. 1927 p. 68.
17. du Plats opmåling af Nykøbing M. 1798 for Vejkommisionen. Rigsarkivet.
18. Lorenzen, 1927 p. 73.
19. Lorenzen, 1927 p. 29-49.
20. Lorenzen, 1927 p. 15-22 og Reitzel-Nielsen, 1984 p. 150-164.
21. Venligst meddelt af museumsinspektør Mogens Vedsø, Danmarks Kirker, Nationalmuseet.

Anvendt litteratur

- Jensen, Chr. Axel m.fl.: Danmarks Kirker, Thisted Amt, bd. 1. Kbh. 1940
- Kristensen, Hans Krøngaard: Middelalderbyen Viborg. Århus 1987
- Lorenzen, Vilh.: De danske Johanniterklostres Bygningshistorie. Kbh. 1927
- Mansa, Charles Christian: Afskrift af kilder vedrørende Mors. Upubliceret, findes på Morslands Historiske Museum
- Nielsen, O.: Dueholms Diplomatarium. Kbh. 1872
- Reitzel-Nielsen, Erik: Johanniternes Historie, bd. 1. Kbh. 1984
- Vegger, Per Bugge: Hovedbygningen på Dueholm. Fra Hikuin nr. 14. Viborg 1988
- Vegger, Per Bugge: Nykøbing på Mors. Upubliceret speciale ved Aarhus Universitet. 1984